

ВИКОРИСТАННЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНІВ-СИНОНІМІВ У ПРОПОВІДЯХ

Виокремлено та проаналізовано різні типи церковно-релігійних термінів-синонімів у проповідях, компоненти яких мають відношення семантичної тотожності, семантичної близькості та стилістичні відмінності; окреслено особливості їхнього використання.

Ключові слова: функціонування, абсолютні синоніми, семантичні синоніми, стилістичні синоніми, церковно-релігійні терміни-синоніми, проповідь.

Выделены и проанализированы различные типы церковно-религиозных терминов-синонимов в проповедях, компоненты которых имеют отношение семантической тождественности, семантической близости, стилистического различия; очерчены особенности их использования.

Ключевые слова: функционирование, абсолютные синонимы, семантические синонимы, стилистические синонимы, церковно-религиозные термины-синонимы, проповедь.

The different types of church-religious terms-synonyms in sermons are distinguished and analyzed in the article, the components of which have relations of semantic identity, semantic propinquity and stylistic difference and the peculiarities of their functioning are described.

Keywords: functioning, absolute synonyms, semantic synonyms, stylistic synonyms, church-religious terms-synonyms, sermons.

За останні роки в українському мовознавстві проводиться багато досліджень синонімії в окремих терміносистемах, зокрема у музичній термінології, термінології цукрового виробництва, судово-медичної експертизи, медичній термінології, термінології загального землеробства, науково-технічній термінології, термінології органічної хімії, термінології будівництва та архітектури, юридичній термінології, термінології гірництва та ін. Синонімія в українській церковно-релігійній термінології не була предметом спеціального лінгвістичного вивчення, вона розглядалася лише при аналізі окремих тематичних груп. Так Н. Пуряєва, досліджуючи формування та розвиток богослужбової термінології, основним

типом синонімії вважає двомовні дублети: грецизм – церковно-слов'янiзм. Також лінгвіст зауважує, що українській церковно-релігійній термінології властива варіантність на всіх структурних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та синтаксичному і відповідно виділяє фонетичні, словотвірні, лексичні, синтаксичні варіанти термінів [6, с. 102]. Дослідник Ю. Осінчук, вивчаючи історію богослужбово-обрядової лексики української мови, виокремлює чотири види термінологічної синонімії: стилістична, дублетна, словотвірно-морфологічна, фонетично-правописна [4, с. 35–36], проте детально не розглядає жодного з них. Значно більше уваги вивченню синонімії в богословській термінології приділяє Г. Наконечна [3], виділяючи семантичні, стилістичні, понятійно-стилістичні, абсолютні, словотвірні, граматичні, фонетично-правописні терміни-синоніми. Однак відомі нам наукові студії не вичерпують проблемного поля навколо аналізу синонімії у церковно-релігійній термінології, зокрема особливої уваги заслуговує питання функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів у релігійній літературі. У попередніх статтях ми розглядали проблему синонімії у досліджуваній терміносистемі, з'ясовуючи причини її появи, визначили типи термінологічних синонімів та охарактеризували функціонування термінів-синонімів у богослужбових книгах та літургіках. У рамки нашого дослідження попадає інший аспект, який залишається актуальним і на сьогодні: функціонування термінів-синонімів в усній сфері їх використання, тобто в проповідях.

Мета статті – проаналізувати функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів у проповідях. Досягнення мети є можливим завдяки розв'язанню таких завдань: проаналізувати наявність різних видів церковно-релігійних термінів-синонімів у проповідях та окреслити особливості їхнього використання.

У структурі релігійного стилю важливе місце займає церковна проповідь. Проповідь – це промова релігійно-настановчого змісту, яка виголошується священнослужителями в храмі під час або після богослужіння [9, с. 289]. Вона є одним із джерел інформації та засобом навернення до віри в Господа. Однією з особливостей мови проповіді є функціонування в ній церковно-релігійної

термінології. Проте термінолексика, використана в церковній проповіді, є здебільшого загальновідомою і добре зрозумілою для звичайної людини, тому в проповідях активніше, ніж в будь-якій іншій релігійній літературі, використовується діалектна, розмовна лексика. Надмірне вживання великої кількості церковно-релігійних термінів, запозичених із грецької мови, до того ж без спеціального тлумачення, можливе лише тоді, коли виголошення проповіді призначене для досвідченої слухацької аудиторії. Переважно усна форма функціонування проповіді стала визначальним чинником, що зумовила специфіку лексичних засобів, притаманних проповіді. Важлива роль у проповідях відводиться термінам-синонімам (*правда – істина, Боголюдина – Суддя*). У церковній проповіді терміни-синоніми використовуються з різною метою. Здебільшого основною функцією синонімів є уточнення: коли проповідник використовує запозичені, малозрозумілі прихожанам терміни, то досить часто він подає ще й загальнозрозумілий синонім. Роль функції уточнення полягає в тому, щоб ту ж саму думку виразити по-різному, надати їй нового відтінку, що найкраще допомагає проповідникові проникнути в серця слухачів. Подача одного й того ж поняття іншими словами дозволяє уникнути повтору і одночасно дає можливість скористатися всіма засобами акцентації уваги на думці, що висловлюється, полегшення розуміння сказаного, закріплення інформації в пам'яті. Поширеним способом уживання термінів-синонімів є також заміщення, який допомагає уникнути тавтології. Академік Л. Булаховський зазначає, що заміщення необхідне «як засіб урізноманітнити мову» [1, с. 37]. На думку І. Голуб, стилістична функція заміщення потрібна, «коли необхідно уникнути повторення слів» [2, с. 50]. Досить часто у проповідях використовується прийом нанизування синонімів, який допомагає більш повно назвати характерні ознаки явищ, виразити певне ставлення до них, посилити експресивність мовлення. Це експресивно-стилістична (емотивна) функція синонімів, яка характеризується тим, що до логіко-предметного значення слова додається ще й емоційно-експресивне. Нанизування синонімів створює градацію й посилює значення певної ознаки, дії або стану.

У церковних проповідях активно функціонують терміни-дублети, або абсолютні синоніми, семантичні, стилістичні синоніми. Найчастіше знаходимо низку термінів із відношеннями семантичної тотожності. Одна з основних функцій абсолютних термінів-синонімів у тексті – заміна терміна з метою уникнення повторів. Терміни-дублети характеризуються семантичною ідентичністю та однаковою сполучуваністю, що уможлиблює їх повну взаємозаміну на функціональному рівні. Простежимо це на прикладах.

Терміни-дублети *Євхаристія – Причастя* у проповідях повністю взаємозамінюються: *Закон же про св. Причастя – Пресвяту Євхаристію – подається в Каноні 708... (СМ, 327); <...> ми маємо ласку Божу приймати для освячення і спасіння наших душ живого Ісуса Христа у Пресвятій Тайні Євхаристії – у святому Причасті (К, 41); Людина, яка приймає Святе Причастя, уподібнюється до Христа, стає одуховленою людиною, образом і Божою іконою (С, 149); У Пресвятій Євхаристії Ісус Христос приносить себе в жертву за людські страждання (Лот, 85); До Святого Причастя треба приступати з вірою, з любов'ю і зі святим Божим страхом (Лот, 86).*

Те саме спостерігаємо і при функціонуванні абсолютних синонімів *Сповідь – Покаяння*: *Але Господь Бог дає можливість кожній людині врятуватися від вічної загибелі через «преображення» у Святій Сповіді і Святому Причасті, через радикальну зміну свого життя, через реалізацію твердої постанови виправити життя, зробленої на Святій Сповіді і через послух словом священика, сказаним на Тайні Покаяння: «Йди в мирі й більш не гріши!» (К, 61); Коли ж людина через тяжкий гріх втратить цю ласку, тоді вона може її знову отримати тільки через св. Тайну Покаяння, тобто св. Сповідь (СМ, 342); Свята Тайна Сповіді усуває з людини тягар обтяження, що лежить на сумлінні людини (С, 25).*

У проповідях активно функціонують терміни-дублети *цвинтар* та *кладовище*, що відрізняються лише за походженням: *Кожен цвинтар, кожен гріб, похорон і кожен гомін похоронних дзвонів пригадує нам правду, що колись і нам будуть дзвонити та що колись ми воскреснемо (Лот, 149); Святий Йосафат постом, бичуванням і молитвою босоніж на цвинтарі в хурделицю іде і молиться за святе з'єднання (С, 168); Відвідувач покинув кладовище у великій задумі (К, 24).*

Семантичні синоніми в текстах проповідей уживаються з метою семантичного добору слова з ряду можливих для виділення різноманітних відтінків для адекватного позначення поняття, а також для підсилення семантичної та емоційно-експресивної характеристики поняття. Семантичні терміни-синоніми служать засобом точного вираження думки в кожному конкретному випадку вживання терміна.

Для найменування Ісуса Христа у проповідях використовують семантичні синоніми *Ісус Христос* – *Син Божий* – *Суддя* – *Богочоловік* – *Спаситель*, що служать для підкреслення й виділення певної ознаки, риси, яка у значенні інших членів синонімічного ряду відсутня: *І саме від народження Ісуса Христа почалося наше нове літочислення* (К, 13); *До Євхаристійної гостини запрошує Спаситель усіх без винятку, та, на жаль, не всі виявляють бажання приступити до Господньої трапези відповідно до свого життя* (С, 148); *Божественний наш Суддя безмежно справедливий* (СМ, 89); <...> *Животворчий голос Сина Божого завжди лунає* (Л I, 8); *Яким покірним був Ісус Христос, Богочоловік* (Лот, 12). Аналізовані синоніми відрізняються змістовими відтінками: так насамперед функціонує його євангельське ім'я – *Ісус Христос*, а в основу терміна *Син Божий* покладено божественну природу Ісуса Христа. Синонім *Богочоловік* указує на людську та божественну природу Христа, а термін *Спаситель* – на його місію спасти всіх людей.

Активно функціонують у проповідях семантичні синоніми *церква* – *храм Божий*, наприклад: *Ви прийшли сюди, до цього Божого храму, з різних мотиваційних спонук* (С, 228); *Свята Церква, беручи до уваги нашу неміч, обмежила число обов'язкових свят* (С, 262); *Заходячи в Церкву – храм Божий, пам'ятайте, браття і сестри, що Ви прийшли до місця, де на троні – в кивоті – перебуває в Пресвятій Євхаристії сам Христос Цар, а тому найперше в Церкві віддайте поклін Христу Цареві* (К, 85). Варто зазначити, що ці синоніми, позначаючи одне і теж поняття, відрізняються деякими значеннями, зокрема термін *храм* є універсальною для усіх релігій і конфесій назвою місця, де проводиться богослужіння. Так, у Релігієзнавчому словнику [7, с. 368] зазначається, що «храм – узагальнене позначення сакральних будівель для

відправлення культу», а у Словнику української мови «храм – будівля, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди» [8, т. 11, с. 132]. Термін *церква* використовується для позначення будівлі, у якій відбувається християнське богослужіння [8, т. 11, с. 202], а Н. Піддубна вказує, що ця термінолексема означає споруду, у якій відбуваються культові дієства християнства, особливо його православної гілки [5, с. 254].

Стилістичні синоніми протиставляються не за відмінностями в понятті, а за вживанням слова переважно в тому чи іншому функціональному стилі. Стилістичні синоніми, називаючи одне поняття, надають проповіднику широкі можливості вибору для урізноманітнення тексту, для стилістичного добору слова з ряду можливих з метою адекватного оформлення в плані позначення відповідного поняття. Зважаючи на усну сферу функціонування проповідей та звернення до звичайних, необізнаних у церковно-релігійній термінології, людей тут найчастіше використовуються стилістичні синоніми, один з яких є урочисто-піднесеною назвою, а інший – розмовною, наприклад, синонімічна пара *Різдвяний піст – Пилипівка: Заборонені часи, в яких не дозволено справляти весіль і забав, це перш за все, час Різдвяного Посту, що починається відразу після свята апостола Пилипа і триває до свята Різдва Христового* (СМ, 330); <...> *до кожного майже великого свята Христова Церква підготовляє нас постом: так до Різдва Христового ми готовимось постом – Пилипівкою* (ЛІІ, 109); синоніми *Успенський піст – Спасівка: Четвертим забороненим часом є період Успенського посту, або Спасівки* (СМ, 330); <...> *до кожного майже великого свята Христова Церква підготовляє нас постом: так до Різдва Христового ми готовимось постом – Пилипівкою, до свята Успіння – Спасівкою* (ЛІІ, 109).

У проаналізованих проповідях іноді функціонують урочисто-піднесені терміни *Богоявлення Господа нашого Ісуса Христа – свято Хрещення Господа нашого Ісуса Христа – Хрещення Господнє* та все ж таки частіше використовуються синоніми, які мають розмовний характер, *Богоявлення – Йордан – Водохреще* та дуже рідко *Просвічення: Наступне свято – це Богоявлення. Це свято називається також Просвіченням, бо при хрещенні Ісус показався як справжнє світло, що просвічує кожну людину, яка приходить*

на світ (СМ, 311); *Заборонені часи, в яких не дозволено справляти весіль і забав, це <...> також загальниці, що сліднують від Різдва Христового аж до свята **Богоявлення**, або **Йордану** (СМ, 330); Сьогодні ми починаємо велике **свято Хрещення Господа нашого Ісуса Христа** (Л І, 24); *Надходить, браття, свято **Водохреща**, на спогад того, що Христос охрестився в водах Йорданських* (Л І, 17); *Тому **Хрещення Господнє** зветься ще **Богоявленням** (Л І, 17); **Богоявлення Господа нашого Ісуса Христа** (К, 26); Цей празник ми найчастіше називаємо **Йорданом**. Друга назва – «**Водохрестя**», адже в цей день Ісус своєю присутністю освятив, охрестив всі води і всяке земне створіння (ПБЛ, 54); Але основою і найбільшим святом стало **Богоявлення**, і тому його так величаво святкують в нас на Сході, передовсім в Україні. Називається воно також і **Хрещенням** (ТПКЙ, 264).**

У проповідях на позначення першої неділі після Великодня використовують урочисто-піднесений термін *Томина неділя* та розмовну терміносполуку *Провідна неділя*, наприклад: *Сьогоднішнє Євангеліє **Томиної неділі** каже нам застановитися над важливою проблемою нашої віри (С, 53); Потім, через тиждень, припадає **Томина неділя**, що є начебто відновленням Воскресіння Христового, бо подія з апостолом Томою утверджує у вірі не тільки його, але і всіх нас (СМ, 311); Після **Томиної неділі**, або так званої **Провідної неділі**, в яку святий апостол Тома побачив воскреслого Ісуса ... свята Церква хоче сьогодні ще раз підтвердити Божество Ісуса Христа (К, 173).*

У проаналізованих джерелах функціонує синонімічний ряд *Різдво Христове – Різдво – Рождество*. Коротка форма терміна (*Різдво*) утворилася з метою спрощення висловлення. Особливої сакральності висловленню проповідників надає церковнослов'янський термін – *Рождество*, який з іншими термінами вступає у відношення стилістичної відмінності: ***Свято Різдва Христового** належить до найбільших і найчарівніших свят нашого церковного року (К, 14); І тому нинішнє **Різдво Христове** нехай буде піднесенням нашої духової радості, скріпленням нашого діяння, нашої науки й наших старань у кожному напрямку (ТПКЙ, 260); Коротко зупинившись над цим християнським обов'язком святкування неділі і приписаних свят: **Різдва**, **Богоявлення**, **Великодня**, **Зелених Свят**,*

Найменування Господа нашого Ісуса Христа, Благовіщення, Вознесіння та Успіння пресвятої Богородиці, запитаймо себе: «Як у мене зі святкуванням неділі?» (СМ, 254); **Празник Різдва** особливо близький нашому серцю (ПБЛ, 151); **Бо празник Різдва** мав ангела за благовісника, а Йордан – Предтечу Йоана, найбільшого між народженими (ПП, 16); **У Христовім Різдва** криється саме це неуловиме, Боже, вічне, чого немає в людських подвигах (ТПКЙ, 259).

У проповідях функціонують синоніми **Зіслання Святого Духа – П'ятидесятниця – Зелені свята**. Варто відмітити, що священики часто поряд з офіційною назвою використовують народнорозмовний відповідник, підкреслюючи національну самобутність відзначення того чи іншого свята: *У сьогоднішній день **Зелених свят** кличу усіх нас: «Дух святий навчить вас усього» (С, 73); **Зісління Святого Духа** (С, 72); **День Святої П'ятидесятниці** – це день народження Христової Церкви (С, 74); *А десятьма днями пізніше святкуємо **Зіслання Святого Духа, Зелені Свята** чи **П'ятидесятницю**, бо припадає вона на 50-й день після Воскресіння (СМ, 311); *А особливо нам ця молитва дорога в сам празник **Зіслання Святого Духа**, чи, як у нас в Україні називаємо, **П'ятидесятниці**, або **Зелені свята**, який ми обходимо сьогодні (К, 196); **Свято Зіслання Святого Духа**, так звані **Зелені свята**, – це дуже великий празник, яким ми відзначаємо початок існування святої Церкви (ПБЛ, 162).***

Аналіз досліджуваного матеріалу свідчить про те, що у проповідях існує значна кількість церковно-релігійних термінів-синонімів, які вступають у відношення семантичної тотожності, семантичної близькості та стилістичні відмінності. Зокрема, у проповідях наявні синоніми, що виникли внаслідок паралельного вживання урочисто-піднесеного терміна (найчастіше виражений церковнослов'янізмом) та розмовного. Використання розмовних термінів спричинене намаганням проповідників у простій, доступній усім слухачам, формі донести потрібну інформацію. Що ж до вживання церковнослов'янізмів у проповідях, то вони потрібні, щоб створити особливий настрій, перенести слухачів у події кількавікової історії, вони змушують думати та переживати. Як і в світському мовленні,

у проповіді терміни-синоніми виконують важливі функції уточнення, підсилення, заміщення, оцінки. Синоніми, називаючи одне поняття, надають проповіднику широкі можливості вибору для урізноманітнення тексту.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

К – Кияк о-м. Роман Андрій. Поспішай творити добро: проповіді, духовні науки / А. Роман. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 496 с.

Л I – Липківський В. Слово Христове до українського народу: проповіді на неділі й свята / В. Липківський. – К., 1991. – Кн. 11, зшиток I. – 98 с.

Л II – Липківський В. Слово Христове до українського народу: проповіді на неділі й свята / В. Липківський. – К., 1991. – Кн. 1, зшиток II. – 306 с.

Лот – Лотоцький І. (Єпископ, ЧС ВВ). Скеля спасіння мого: збірка духовних проповідей / І. Лотоцький. – Львів: Місіонер, 2000. – 320 с.

ПБЛ – Проповіді Блаженнішого Любомира Верховного Архієпископа Києво-Галицького. – Львів: Друкарські куншти, 2006. – 255 с.

ПП – Йдемо до нашого Бога. Пастирські повчання Пресвященнішого Архієпископа Кир Мирослава Марусина. – Львів: Місіонер, 1997. – 279 с.

С – Свищук Ярослав, о. Ідіть і навчайте всі народи: проповіді / Ярослав Свищук. – Львів: Свічадо, 2002. – 340 с.

СМ – Свята місія з Ватикану: зб. проповідей. – Львів: Місіонер, 1996. – 431 с.

ТПКЙ – Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / [зібрані о. д-р І. Хома і о. д-р І. Музичка]. – Т. XIII. – Рим: Український Католицький Університет ім. Св. Климентія Папи, 1983. – 352 с.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Булаховський Л. А.** Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К.: Рад. школа, 1955. – 307 с.
2. **Голуб І. Б.** Стилистика современного русского языка: учеб. пособ. для вузов / И. Б. Голуб. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.

3. **Наконечна Г.** Про синонімію в богословській термінології / Г. Наконечна // Єдиними вустами: Вісник Інституту богословської термінології. – Львів, 1998. – Вип. 2. – С. 16–27.
4. **Осінчук Ю. В.** Історія української богослужбово-обрядової лексики: монографія / Ю. В. Осінчук. – К.: ВД Дмитра Бураго; Ін-т української мови НАН України, 2009. – 176 с.
5. **Піддубна Н.** Про найменування культових споруд у сучасній українській мові / Н. Піддубна, П. Редін // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 травня 1998 р.). – Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 1998. – С. 251–258.
6. **Пуряєва Н. В.** Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. В. Пуряєва. – К., 2001. – 20 с.
7. **Релігієзнавчий** словник / [за ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика]. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
8. **Словник** української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. **Шевченко В. М.** Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К.: Наук. думка, 2004. – 560 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2012